

מחב"ד ללובביץ': צוואת האדמו"ר בעל ה"צמח צדק" והבקיעים בהנהגת חב"ד

רקע כללי
בני האדמו"ר הצמח צדק
חילוקי דעות
חשיבות הדיון בנושא
השתקה
ה'צעטאלאך
סוף ימי הצמח צדק
התעודות הישנות והחדשות
מכתב מהרי"ל מקאפוסט
הצוואה במקורות לובביץ' וקאפוסט
הקמת בית דין
שני מכתבים אליי מאת הרב בלוי
צילומים מתוך כתי"ק של אדמו"רי קאפוסט

רקע כללי

שלוש תקופות הן בחסידות חב"ד ובהנהגתה:

התקופה הראשונה: הדור הראשון - רבי שניאור זלמן מליאדי (תק"ה-תקע"ג),
הדור השני - בנו רבי דובער שניאורסון (תקל"ד-תקפ"ח, 'האדמו"ר האמצעי'), והדור
השלישי - חתנו של האדמו"ר האמצעי הנ"ל, רבי מנחם מנדל שניאורסון (תק"ן-
תרכ"ו, 'הצמח צדק').

התקופה השנייה: הדור הרביעי, בו חלה התפלגות לחמישה ענפים - קאפוסט,
ליאדי, ניעזין, אוורוטש, ולובביץ' (ר' שמואל בן הצ"צ, תקצ"ד-תרמ"ג).

התקופה השלישית: התבססות והתרחבות: בדור החמישי - רבי שלום בער
שניאורסון (הרשב"ב, תרכ"א-תר"פ), בדור השישי - רבי יוסף יצחק שניאורסון
(הריי"צ, תר"מ-תש"י), ובדור השביעי - רבי מנחם מנדל שניאורסון (רמ"מ, האדמו"ר
האחרון, תרס"ב-תשנ"ד).

מובן מאליו שהיו שינויים והבדלים באישיותם ובהנהגתם של מנהיגי החסידות
שהתבטאו בוויכוחים ובמחלוקות, לא רק בין אדמו"ר הזקן בעל התניא מול חבריו

1 לז'ני בפלך מוהילוב היא עיר הולדתו של הגרש"ז לפני שעבר למוהילוב ולליאדי (בשנת תקס"א);
שלא כמו שחשב יעקב ברנאי, אגרות חסידים מארץ ישראל, שכתב באגרת כא 'ומ'ו שניאור זלמן
מלאזני'... בהע' 5: 'הלא היא לאדי'...).

כר' אברהם מקאליסק, ר' מרדכי מלעחוביץ ועוד, אלא בהמשך אף בהנהגת האדמו"ר האמצעי ר' דב בער מול חברו ר' אהרן מסטראשילא ואחרים. לא מעט קווים הבדילו בין מנהיגי עדות החסידים בימים ההם. אך לא רק הבדלי הנהגות ודרכים מסמנים את התקופות, אלא גם עניינים מהותיים הנוגעים לעצם דרכי החסידות הזו, ואף הבדלים בתוכן ובמהות, בדרכי העבודה ודרכי ההשכלה החסידיים. בתקופה הראשונה היה מושג אחד מלכד, והוא 'חב"ד', על כל המשמעות שנתנו החסידים למושג זה, עד כדי שצינו הבחנה בין חסידי 'שלוש אבות' (בקבלה): חב"ד - חכמה בינה דעת, ובין חסידי 'שבע אמהות' (בקבלה): חג"ת נהי"ם - חסד גבורה תפארת נצח הוד יסוד מלכות, שאר עדות החסידים שלא נמנו על עדת חב"ד. ברבות הימים הפכה בפיהם ההגדרה לשאר עדות החסידים: 'פיילישע חסידים' (חסידי פולין), ולשאר המון בני ישראל: 'עולמ'שע', כלומר סתם יהודים, להבדיל מהמושג 'מתנגדים', שיש בו צליל גנאי והתייחסויות קשות יותר.

המאפיין העיקרי בתקופה השלישית היה של הסתגרות והתארגנות פנימית, וחלו גם שינויים ניכרים באופי הכללי (במיוחד בדור השישי ובדור השביעי), ומהם שהם מנוגדים בפירוש לדעות והנהגות הגרש"ז מליאדי בעל התניא, כגון החלשת העיקרון של ההסתמכות על העבודה העצמית הרוחנית של החסיד והרחבת עקרון ההתקשרות והתלות בעבודת הצדיק, ובזה התקרבו לשאר דרכי העדות החסידיות, וכן החלשת העיסוק בחלק התורה שנקראה 'נגלה' וריבוי הלימוד בתורת החסידות. בדור האחרון גם חדרו מנהגי שאר עדות החסידים לדרכי חב"ד, כגון השירה בתפילה, נתינה וקבלה מאת האדמו"רים, בקשות לעצה ולברכות בכל שטחי המעשה, עשיית נפלאות והצמחת ישועות, עד שימוש בגינונים צבאיים ובמושגים צבאיים-מודרניים, כגון 'צבאות ה', 'מבצעים', 'טנקים', 'תהלוכות' וכו'. אלו מאפיינים כלליים, ובפרטם אתה מוצא עוד ועוד.

בני האדמו"ר הצמח צדק

בסיפורי לובביץ' מובא שבאספת הרבנים הידועה שנקראה ע"י הממשלה הרוסית בשנת תר"ג לדון בדרישות שונות של הממשלה בעניין חיי היהודים ובחינוכם, נקט האדמו"ר רבי מנחם מנדל שניאורסון בעל 'הצמח צדק' בגישה תקיפה מאוד, וביטא אותה בתוקף רב ובסגנון חריף בפני משתתפי האספה. שאל אותו הגאון ר' איצ'לה ראש ישיבת וולוז'ין שהשתתף באותה אספה, איך אתם מעמידים עצמכם בסכנת נפשות, ומה יהיה עם כל החסידים שלכם אם חס ושלום...? ענה לו הצמח צדק, אשיב לכם בסגנון הגמרא תירוץ אחד ואיבעית אימא תירוץ שני. התירוץ האחד הוא: יש לי בנים, ואיבעית אימא - אחדות החסידים תוביל אותם לקראת משיח צדקנו.

2 התוועדות האדמו"ר האחרון רמ"מ נ"ע, י"ג בניסן תשכ"ו, מאה שנה להסתלקות הצ"צ.

האדמו"ר רבי מנחם מנדל ה'צמח צדק' - השלישי בשושלת אדמו"ר חב"ד - היה בנה של דבורה בת האדמו"ר הראשון בשושלת אדמו"ר חב"ד, רבי שניאור זלמן, מחבר השו"ע והתניא, ובהמשך היה לחתנו של דודו רבי דובער בנו של בעל התניא, המכונה האדמו"ר האמצעי, שכיח כאדמו"ר במקום אביו החל משנת תקע"ג (1813), תוך חיכוך עם חברו ר' אהרן מסטראשילע שהנהיג ג"כ עדה משלו, וקבוצות נוספות שלא סרו למרותו.³ בעל הצמח צדק עלה להנהגת החסידות לאחר פטירת חותנו בשנת תקפ"ט (1829), וכיהן בתפקיד עד לניסן שנת תרכ"ו (1886). בזמנו לא היה לו מתחרה ושותף להנהגה, והנהגתו הוכרה ע"י כל עדת חסידי חב"ד.

בניו: א. הבכור ר' ברוך שלום (הרב"ש). ב. ר' יהודה לייב (המהרי"ל) מקאפוסט. ג. ר' חיים שניאור זלמן (הרש"ז, ר' זלמן) מליאדי. ד. ר' ישראל נח מניעזין. ה. ר' יוסף יצחק מאוורוטש. ו. ר' יעקב מאורשא, שנסתלק בצעירותו בחיי אביו.⁴ ז. ר' שמואל (המהר"ש) מלובביץ'.

א.⁵ הרה"ק ר' ברוך שלום נ"ע. נולד בערך תקס"ז. היה עניו ושפל ברך, וברבנות לא

3 ראה בספר המשפיע ח"א עמ' קעט-קפא, מכתב האדמו"ר האמצעי אודותם.

4 אדמו"ר הרמ"מ ב'רשימות', חוברת קעה, כותב שנולד אחרי הרי"צ. מנין שנות חייו לא ידועים, אך ידוע לנו שהקים בית בישראל, וכי חתונתו התקיימה בפרשת בהעלותך שנת תקצ"ה, ואדמו"ר ה'צ"צ אמר כמה מאמרים בשבת זו (לפי רשימת מאמרי דא"ח של אדמו"ר ה'צ"צ, עמ' לא). לפי מקור זה חתונת בנו של ה'צ"צ רבי יוסף יצחק הייתה בשבת פרשת ראה בשנת תקצ"ו, בהורניסטיפיל, ואדמו"ר ה'צ"צ אמר מאמרי חסידות בשבת זו. א"כ צריך עיון מי היה גדול ממי. בבית רבי (חלק פ ג ק ז) מסופר שנשא לאשה את נכדתה של הרבנית פריידא בתו של אדמו"ר הזקן. ר"י נפטר בחיי רבנו ה'צ"צ כשהיה בעיר טאלאצין, ושם מ"כ. השאיר אחריו בן קטן בשם שניאור ורבנו ה'צ"צ לקחו לביתו וגדלו, וכשבגר שידך אותו עם בתו של בנו אדמו"ר הרחש"ז מליאדי. אך לדאבון לב גם הוא נפטר בימי עלומיו בחיי חותנו אדמו"ר מליאדי. אלמנתו נשאה בזיווג שני עם אדמו"ר הרה"ק רבי לוי יצחק מסורטשין, נכדו של הרה"ק רבי יעקב מרדזימין זצ"ל (על הרה"ק רל"י מסורטשין ראה "פרדס חב"ד" גליון טו). מסופר כאשר חלה ר"י ונטה למות נכנסה הרבנית חיה מוסיא לרבנו ואמרה לו: בשביל כל העולם אתה מתפלל, רק בשביל בנך לא התפללת. ענה לה: ה' העלים ממני, ואין חבוש מתיר עצמו מבית האסורים (ל'קוטי ספורים, רח"מ פרלוב, עמ' קצד). שנת הסתלקותו לא ידועה אך בכת"י (מוסקבה 201) יש מאמר שכותרתו "זה המאמר אמר אדמו"ר מוה"ר מ"מ ז"ע לר' הלל מפאריטש בעת אשר נכנס ר' הלל הנ"ל לנחמו על פטירת בנו מוה"ר ר' יעקב ז"ל". המאמר הוא ד"ה 'איכה ישבה בדד'. ברשימת מאמרי דא"ח הנ"ל כתוב שבשנת תקצ"ז אמר ה'צ"צ מאמר ד"ה 'איכה ישבה בדד' שנדפס ב'אור התורה' נ"ך, עמ' א' לד, והוא הוא. נמצא שנפטר בשנת תקצ"ז.

5 התיאור של בני ה'צ"צ כאן הוא על פי ספר בית רבי מאת ר' חיים מאיר היילמן, הביגורף החב"די ואחד המקורות החשובים והמהימנים לתולדות חב"ד. בשל קרבתו לאדמו"ר מקאפוסט נטו חסידי לובביץ' להמעיט, שלא בצדק, בערכו ובדיוק מסורותיו. במיוחד חשוב להשוות תיאורים אלו לתיאורים ביומנו של האדמו"ר הרי"צ שנתפרסם לפני כמה שנים ע"י ר' יהושע מונדשיין בעיתון

התנהג גם לאחר פטירת רבינו... ונפטר ט"ז שבט תרכ"ט בן ס"ב שנה.

ב. אדמו"ר הר"ר יהודא ליב נ"ע, נודע ביהודה, ותהילתו בקהל חסידים, וכולם עונים אחריו מקודש מקודש. נולד בערך שנת תקע"א, ורבינו הגדול נ"ע היה סנדק שלו. כאשר התחיל אביו רבינו נ"ע לחנכו בתורת ה' גדל והצליח וגם עשה פרי, וכל אשר הגדיל הנער גדל עמו גם שמו הטוב. כל עיונו ומגמתו היה רק בתורת ה' ועבודתו, ועבד לימודו בתורת ה' הנגלית. נכספה וגם כלתה נפשו ללימוד הקבלה והחסידות, והיה הולך לשמוע צוף אמרי נועם מזקנו הקדוש אדמו"ר האמצעי נ"ע, והתקשר אליו בחבלי עבותות האהבה, והיה שותה בצמא דברי קודשו, וזקנו הקדוש היה מחבבו מאוד, והיה ממתין עליו באמירת ד"ח⁶.

ג. הר' חיים שניאור זלמן (הרש"ז, ר' זלמן) מליאדי. אור ישראל וקדושו. נולד בערך שנת תקע"ד. ערך שנה אחר פטירת רבינו הגדול נ"ע, והוא נשא את שמו הקדוש. מיום עומדו על דעתו שם עינו ולבו רק לתורה ה' ועבודתו. ועבודתו היה נפלא מאוד ברעש והתפעלות עד שהיה שובר לב השומעים, וגם לב האבן המס ימס.

ד. הר' ישראל נח (הרי"ן) מניעזין. גאון ישראל והדרו. אדמו"ר הר"ר ישראל נח נ"ע נולד בערך שנת תקע"ו, היה גאון גדול בנגלה וגם בד"ח ידו משלה. בשנים הראשונים היה עסקו העיקרי בנגלה, עד שנעשה מלא וגדוש מים התלמוד והפוסקים ראשונים ואחרונים וידע ללחום במלחמתה של תורה לפרק הוויות ולתרץ שברים כו', ואז שם רבינו עליו המשרה בדברים הנוגעים לד"ת, לסמוך רבנים, ולעשות בתורה כוונים, להשיב לשואלו דבר השו"ת שהיו באים לרבינו, כי רבינו היה לו טרדות יתירות ולא היה מופנה מכל צד, ע"כ היה מוסר הדבר לו שהוא יעשה התשובה, ויכניסם אח"כ לפני רבינו לבקדם כו'.

ה. הר' יוסף יצחק (מוהרי"ץ) מאווריטש. נולד בערך שנת תקע"ט. עד חתונתו גידלו ואימנו אביו רבינו להורות דרכי ה' ועבודתו בנגלה וד"ת, ובהגיעו לעונת שידוכין עשה שידוך עבורו עם גיסו הרה"ק ר' יעקב ישראל זלה"ה מטשערקאס, בן הרה"ק ר' מרדכי נ"ע מטשערנאבל וחתן אדמו"ר אמצעי נ"ע. והרה"ק ר' מרדכי היה ג"כ על החתונה. וחותנו הרב לקחו לביתו להיות סמוך על שולחנו, והיה יושב שם על התורה והעבודה שנים רבות, ולליבאוויטש היה בא לפרקים. רבינו רצה שיקבע

כפר חב"ד, בהשמטות מכוונות. הנוסח בשלימותו נמצא בידי, ויפורסם במקום אחר. בהערות נעיר להשוואות אלו. עכשיו ראה גם בהרחבה בספרו של ידידי הרה"ח ד"ר עמרם בלוי ע"ה 'בני הצמח צדק', ירושלים תשפ"א.

6 יש לעיין מאימתי נשתנה כינוי זה ד"ח (דברי חסידות) לכינוי דא"ח (דברי אלוקים חיים) ומי הוא ששינהו, ובלי ספק שיש גישה ומטרה בשינוי זה. בספר בית רבי נוהג עדיין הביטוי 'ד"ח', שפיענוחו כמובן: 'דברי חסידות'.

דירתו בליבאוויטש עם כל ב"ב, אך חותנו הרב לא הניחו בשום אופן. אח"כ ביקשוהו במדינת וואלין להיות להם לרב כדרך רבני פולין, וחותנו הרב רצה בזה להקל מעליו משא וטורח פרנסתו כי היה מטופל בבנים ובעל הוצאה גדול והיה כבד על חותנו הרב להספיק לו כל צרכיו. ושלח מכתב לאביו רבינו להתיישב על דבר זה, ומתחילה לא הסכים רבינו על זה, וכתב לו מכתב באריכות עצתו ופקודתו שימנע מזה כו', ואם כבד על חותנו הרב להחזיקו יבוא לליבאוויטש והוא יספיק לו צרכיו ולא יחסר לו מאומה כו'. אך באשר שחותנו הרב לא הניחו בשום אופן לעקור דירתו לליבאוויטש, ולהחזיקו בעצמו להספיק כל צרכיו ג"כ לא היה יכול, על כן הוכרח רבינו להסכים על זה, וקיבל עליו עול הרבנות, וקבע דירתו בעיר אוורוטש הסמוכה לז'יטאמיר, ולשם היו נוסעים אליו לקבל לקח מפיו ולדרוש ממנו עצות ר"ג. ובוהאלין יספרו ממנו גדולות, והחזיקוהו לאיש מופת. הנהגת רבנותו היה כדרך רבני פולין, אך בפני יחידי סגולה היה אומר גם ד"ח. נפטר בערך בן נ"ז שנה ביום ח"י כסלו תרל"ו. זיע"א. בנו הראשון ר' נחום דובער זלה"ה (שמילא מקומו אחריו), מחותנו של אדמו"ר הרר"ש נ"ע (הר"ר מנחם מענדל שי' בן אדמו"ר מהר"ש נ"ע היה חמיו). בנו השני הרה"ג ר' ש' זלמן מרדכי זלה"ה (חתן הרה"ג ר' לוי יצחק זלה"ה מוויליז חתן רבינו נ"ע), היה רב בזיטאמיר ונפטר בימי עלומיו, תנצב"ה. אדמו"ר הר"ר שלום דובער שליט"א מליבאוויטש בן אדמו"ר מוהר"ש נ"ע הוא חתנו.

ו. ר' יעקב מאורשא, נסתלק בצעירותו [תקצ"ז] בחיי אביו.⁷

ז. הר' שמואל (המהר"ש) מליבאוויטש. נולד בערך שנת תקצ"ד בימי רבנות רבינו נ"ע. ורבינו אהב אותו מאוד כי בן זקונים הוא לו, והיה מצוין בתואר וחכמה. כל ימי חיי רבינו נ"ע היה עמו ביחד, והיה לומד עמו נגלה וד"ח, וגם בפ"ע היה שוקד על דלתי התורה והחכמה.

חמישה מהם (פרט לראשון ולשישי) הנהיגו עדה, והיו אדמורי"ם לעדת חסידים. כולם היו אנשי מעלה, היו חלק מההנהגה עוד בחייו של בעל הצ"צ, והיו ידועים ונערצים על ידי קהל החסידים כולו.

חילוקי דעות

למרות האמור לעיל, היו חיכוכים והייתה תחרות ביניהם מגיל צעיר, עוד מימי הסתופפם יחד בצל אביהם וזקנם. האדמו"ר הרמ"מ מתאר את הדברים באופן שלא מוסיף להם כבוד, ובסיפורו יוצא אדמו"ר מהר"ש מוצלח ומחוכם יותר מאחיו.⁸

7 ראה לעיל הע' 4.

8 הדברים התפרסמו לאחר פטירתו בספר ה'רשימות' חלק קמ, ומסתבר מהלשון שהוא מצטט

למעשה חילוקי דעות על ההנהגה נתגלעו כבר בימיו האחרונים של בעל הצ"צ, ונתגברו לאחר הסתלקותו. עוד בחיי אביהם היה לכל אחד מחמשת הבנים בית מדרש משלו, וחסידים שהיו קשורים אליו ושמעו חסידות מפיו והיו סמוכים על שולחנו. טבעי שגם אחרי ההסתלקות של הצ"צ כל אחד מהבנים המשיך להנהיג את בית מדרשו, והחסידים שהסתופפו בצילו חשבו כל אחד על רבו שהוא הראוי למלא את מקום רבנו בלובביץ'. בשעה קשה זו החל השטן לרקד בין החסידים, ובעזרתם של מחרחרי ריב התלקחה אש המחלוקת. וכה כותב מחבר "בית רבי": "ובבואו לביתו [כשמהרי"ל מקאפוסט חזר ללובביץ' אחרי פטירת אביו הצ"צ] מצא העיר כמרחקה מתבערת המחלוקת שהתעוררה, ולא יכלו להשקיטה בשום אופן".

החיכוכים נמשכו לאורך כמה דורות, ולבסוף, גם בשל המאורעות הקשים שהתרחשו במדינות מזרח אירופה, כגון המהפכה הבולשביקית, שתי מלחמות העולם, התערערות קיומן של הקהילות היהודיות והחסידיות והיחלשות כוח הקהילות בכלל, גברה לובביץ', שראשיתה הייתה מצער בהנהגת הבן רבי שמואל 'המהר"ש' מול הענפים האחרים, וברבות הימים הצלחתה גרמה כמעט להשכחת הענפים האחרים כליל, והצטרפה לכך בהמשך מגמת השכחה מכוונת של דברי הימים ההם. למזלנו, אחד ההיסטוריונים הפנימיים החשובים ביותר לתולדות חב"ד, ר' חיים מאיר היילמן, לבו נטה לענפים האחרים של חב"ד, ולולא נתן מקום נרחב לתולדותיהם בספרו הידוע 'בית רבי' אפשר שהיו נשכחים לגמרי. בימינו העז לכתוב על הנושא אחד מחשובי חסידים חב"ד המושך בעט סופרים הרב ד"ר עמרם בלוי ז"ל, שעל אף טרוניות והתקפות מצד חסידים קנאים כתב סידרת מאמרים מצוינת בכתב העת 'היכל הבעש"ט' על האדמו"רים מהענפים האחרים שאינם לובביץ', וגם פרסם ספר כולל על בני הצ"צ כולם.⁹ יש לציין כי אש ההתנגדות לקאפוסט עדיין לוחשת אף בימינו.

סלע המחלוקת העיקרי היה האם האדמו"ר הצ"צ ציווה והורה בעניין מינוי יורשו בהנהגת החסידים, ואם תמצא לומר שציווה - מה ציווה? בלשון אחר, האם קיימת צוואה של האדמו"ר בעל הצ"צ בעניין ההנהגה, ואם כן - מה תוכנה? במוקד המחלוקת עמדו מסמכים שנודעו בעגה החסידית הפנימית כ'צעטאלאך' (פתקאות, ובהם הוראות שונות בדבר הירושה) שיוחסו לבעל הצ"צ שבהם נכתבו דברים לטובת צעיר הבנים

דברים ששמע מחותנו הריי"צ. הרוצה לראות את הדברים במלואם ימצאם שם. החשיבות שבסיפורים אלה אינה אופן התנהגות הנערים והתחרות ביניהם, אלא הצורך והתועלת ברישומם ובהנצחתם לדורות ע"י הריי"צ והרמ"מ, ומה שמצופה מהקורא ללמוד מהדברים.

9 ראה מ"ש ר"ע בלוי במכתבו אליי (להלן בסוף המאמר). הרב ד"ר עמרם בלוי היה בן הרב ר' ברוך יהודה, בנו של הרב משה בלוי ממנהיגי אגו"י. הספר 'בני הצמח צדק' נדפס, לאחר פטירתו הפתאומית בתאונת דרכים, ע"י בני משפחתו בשנת תשפ"א. התעודות החדשות דלהלן עם עוד אחרות היו בידו וביקש לפרסמן, אך המו"לים השמיטו אותן ורק רמזו להן, ראה בספר עמ' 98.

המהר"ש מלובביץ', והם הופצו ע"י הפלג הלובביצ'י, בעוד שהפלגים האחרים הכחישו את אמיתותם. כיוון שכל יתר הענפים כמעט נעלמו והועלמו - הושתקו ונשכחו הגרסאות האחרות, ונתקבעו כאמיתיים המסמכים שהופצו מצד לובביץ', וכך נכנס לכל ספרי התולדה, בלא שנודע ובלא שנרמז על הוויכוחים, הערעורים והדעות שכנגד¹⁰.

דוגמה נוספת לבעיה הזו הקשורה אליה, היא פרשת הסכסוך הקשה והיריבות הממושכת בין 'כולל חב"ד' בירושלים שהיה בהנהגת ובשליטת הענפים האחרים, ובין 'כולל חב"ד' בחברון שהיה בהנהגת ובשליטת משפחת סלונים שנטתה ללובביץ'¹¹, כאשר הכולל הירושלמי נתמך והונהג ע"י מנהיגי כולל חב"ד בחו"ל וראשיו הרב ר' חיים בוגין והרב ר' חיים אליעזר ביכובסקי שנמנו על חסידי האדמו"ר ר' שלום נח מבבורויסק (נכד המהרי"ל מקאפוסט). סיפור פיקנטי המבטא את המציאות הקשה הזו: כאשר ביקר בארץ האדמו"ר הרי"צ נ"ע מלובביץ' בשנת תרפ"ט לא הסכים לבקר בבית הכנסת של חב"ד שבשכונת מאה שערים בירושלים ברחוב בעל התניא, מפני שנוסד ונוהל ע"י אנשי הפלג הקאפוסטי¹².

אף על פי שבמהלך המחלוקת הזו פורסמו קונטרסים לא מעטים משני הצדדים, ביניהם קונטרס מאת האדמו"ר הרש"ב מלובביץ' וקונטרס מאת האדמו"ר הרש"נ מבבורויסק, כמעט כולם נדירים ביותר, ומחלקם לא נשתמר אפילו עותק אחד.

10 דוגמה אופיינית לכך הוא ספרו של איליה לוריא על נושא זה 'עדה ומדינה - חסידות חב"ד באימפריה הרוסית תקפ"ח-תרמ"ג' (ירושלים תשס"ו), שלאחר מחקר מקיף במסמכים שבאו לידינו הוא הגיע למסקנה המתאימה לדעה הרווחת בחב"ד היום, אך לא ידע ולא הכיר כלל את הדעה האחרת, כפי שמספר ר' עמרם בלוי במאמרו בהיכל הבעש"ט חוברת טז (וראה מכתבו אל"י להלן). יתכן שהעדר החומר בנושא זה גרם, אבל גם לאחר שהובא לידיעת לוריא דבר קיומו של החומר דלהלן לא שינה את מסקנתו, מהנימוק שהחומר לספרו כבר מוכן ויש טרחא לשנותו, וחבל! (מקרה דומה אירע במהדורה המדעית של מדרש משלי מאת ד"ר ברוך ויסוצקי [ניו יורק, בית המדרש לרבנים, תש"ן], שאע"פ שהעמדת את המהדיר על דרך אחרת והולמת יותר לנתח את תולדות נוסח הספר ומצב הנוסח בכתבי היד השונים של המדרש - מאחר שספרו היה כבר גמור לא ראה לנכון לבדוק מחדש את הסבריו למצב הנוסח, ואף לא העיר על כך [פרט לרמז קלוש במבוא]).

11 צאצאי הרבנית מנוחה רחל בת האדמו"ר האמצעי, שהגיעה לארץ בערך בשנת תר"ה יחד עם דודתה, אשת משה בן בעל התניא (בספר בית רבי כתב עליו: 'הנעשה עמו ידוע, והיה לרבתינו הרבה עגמת נפש', ועי' להלן ע' 19), וילדיה (למעט תקופת הרב דוב אפרת, רב הקהילה החב"דית בחברון, שנטה לצד הענפים האחרים).

12 יש לציין כי לאחר שחודשה בשנת תרפ"ב ישיבת 'תורת אמת' בראשות המשפיע מהר"ז האולין [הבלין] בירושלים, שנוסדה ע"י אדמו"ר הרש"ב נ"ע תחילה בעיר חברון בשנת תרע"א, ולאחר מאורעות מלחמת העולם הראשונה והמלחמה בין תורכיה ורוסיה, שכנה הישיבה שבנשיאות האדמו"ר הרי"צ נ"ע בבית כנסת זה.

העתק בכתב יד של הקונטרס הראשון של האדמו"ר מהרש"נ מבוברויסק, שנדפס ולא נשתמר ממנו אפילו עותק אחד, מצאתי בספרייה העירונית של ניו יורק, ומסרת לי לידי הרה"ח ר' עמרם בלוי ז"ל שפרסמו¹³.

חשיבות הדיון בנושא

חשיבות הבירור הזה דומה לחשיבות בירור דומה של עובדה היסטורית אחרת שהערת עליה בספרי 'המשפיע' ועסקה בבירור תולדות סדר שלשלת אדמו"רי חב"ד, ועליה אמר הרבי האחרון נ"ע שהיא 'עניין הכי עיקרי, ונוגע למעשה בפועל' (שיחה לכ' מרחשוון תשמ"ג, ונדפסה בליקוטי השיחות).

בשנת תשמ"ב הופיע ספרי 'המשפיע' שעוסק בתולדות סבי המשפיע הגה"ח ר' זלמן זצ"ל, ובתולדות חב"ד בא"י, ובמיוחד בעיר חברון. בספר הערתי והוכחתי כי **במשך עשר שנים לא היה אדמו"ר בלובביץ'**, כלומר משנת תרמ"ג שנת פטירת הרבי המהר"ש, עד לשנת תרנ"ד, שאז הסכים הרבי הרש"ב לקבל עליו את האדמו"רות, וזאת בניגוד להיסטוריה הרשמית שבספרי לובביץ' (עין למשל 'לוח היום יום' בתחילתו) שמיד לאחר פטירת המהר"ש נשא הרש"ב בהנהגת האדמו"רות.

עם הופעת הספר ביקרתי בפעם הראשונה בניו יורק, ולהפצרת הרב שלום בער לוין מנהל הספרייה שבבית הרבי התארחתי אצלו בשבת. לקראת שבת הכניס הרב לוין את ספרי הנ"ל לרבי¹⁴. שבת זו חלה בכ' במרחשוון, יום הולדתו של הרבי הרש"ב, והרבי הקדיש את כל דבריו בהתוועדות שנכחתי בה לשאלה זו אודות עשר השנים. כשנדפסה השיחה הזו נכתב בה: '...ומאחר שזוהי **שאלה בעניין הכי עיקרי**, עניין הנוגע **למעשה בפועל** וכו' וכו'. הדיון בשיחה שם הורחב ועסק בענייני הלכה, אגדה, קבלה וחסידות בקשר לשאלה זו. נראה שהחשיבות הרבה של שאלה זו קשור לעניין מעמדו של הרבי האחרון ועניין המשיחיות, שהלוא משקל גדול ניתן לעובדה שהרבי היה הדור השביעי בהנהגה, וש'כל השביעים חביבים' וכו' כפי שנתבאר בשיחה הראשונה של הרבי בשנת תשי"א (ד"ה 'באתי לגני...') בהתחלת הנהגתו. והנה, אם עשר שנים לא היה רבי, ונוצר חלל בהנהגה, יתכן שניתק רצף השרשרת של ההנהגה, ואין לרבי הנוכחי את מעלת השביעי! משום כך ביקש הרבי להוכיח שההפסק הזה אינו מהותי, ואינו מפקיע את ההמשכיות שיוצרת את הירושה. אם כי ההסבר עדיין אינו חלק, שכן אינו מתרץ מדוע ה'ירושה בעצם' מתגלמת דווקא אצל הרבי הרש"ב

13 וראה להלן הע' 20 על המוכר-ספרים הרב יהושע צירקינד ע"ה, שהיה ברשותו אוסף גדול ויחיד במינו של הפרסומים בתחום זה, ומהם יחידים בעולם ('אוניקום'), וע"פ עדות אחיינו בסוף ימיו הביא בעצמו את כל הכתבים הללו לבית השריפה!...

14 להשערתי כבר קיבל לפני כן עותק שנשלח אליו מישראל מיד עם הופעת הספר.

ולא למשל אצל אחיו הגדול הרז"א [ר' זלמן אהרן] או אצל צאצאים אחרים משושלת הצ"צ, והלא כולם 'יורשים בעצם'? ויש עוד קושיות בעניין זה ואכ"מ.

ואכן, הרבי האחרון עצמו תיאר באחד ממאמריו¹⁵ את תולדות כהונת אדמו"ר חב"ד בדרך שהיא לכאורה הפוכה מהרעיון הזה:

...שהיו לאדמו"ר בעל הצ"צ שישה בנים [וכידוע גם הפתגם המקובל שהצ"צ הוא ספירת הדעת, מפתחא דכליל שית, זח"ב קעז עמ' ב] **וציווה שכולם יהיו שווה בשווה**¹⁶, ועד שדווקא מי שבסופו של דבר נתמנה לנשיא בפועל - הנה בחייו של הצ"צ לא חשבו אודותיו, ורק לאח"ז נתגלה כו'... ונמצא שבמשך כל שבעה הדורות לא היה עניין מינוי הנשיאות באופן גלאטיק [חלק, פשוט], שעוד בחייו מסר לאחד את הכל כו', פרט לאדמו"ר השישי הרי"צ שהיה בן יחיד.

מכאן לענייננו: גם בעניין ירושת האדמו"רות, אם יתברר שבהעברת ההנהגה מאדמו"ר הצמח צדק, רבי מנחם מנדל, אל בנו האדמו"ר המהר"ש, היו פקפוקים ומחלוקות, ועד כדי כך, כפי שציין האדמו"ר כנ"ל, 'שבחייו של הצ"צ לא חשבו אודותיו' [=לא חשבו שמהר"ש יירש את ההנהגה], יש בכך שאלה ופקפוק על מעמד ההעברה העצמית שבירושת הכהונה הזו, ה'שביעי' של הרבי האחרון, כי נראה שזה לא היה מחמת ה'ירושה בעצם' - אלא פרי הכרעה אנושית של החסידים בזמן מסוים שהכתירוהו בעטרת ההנהגה. אלא אם כן חייבים לומר שהכל בהשגחה מלמעלה, והכל מכוון, ונמצא שעדיין גם הכרעה כזו ממשיכה את ה'ירושה בעצם'. לפיכך נמצא שגם הדיון שלנו כאן הוא 'בעניין הכי עיקרי, עניין הנוגע למעשה בפועל' וכו' וכו'¹⁷.

השתקה

לאורך השנים היה נושא זה טמיר ונעלם, ואפשר לומר שהשתקה. לא רק הוויכוחים,

15 מאמר לפרשת פנחס, "ג בתמוז תשכ"ז, נדפס בספר תורת מנחם תשכ"ז, 'ירושלים תשע"א, עמ' רצג, לאחר שהוא מתאר שבכל סדר ההשתלשלות לא עברה ההנהגה בצורה חלקה לאיש אחד, ובכל זמן היו מחלוקות וספיקות עד שנקבע מי שנקבע, החל מהבעש"ט עד אליו, ולא עד בכלל (?), ציין את הדברים הבאים בנוגע לתקופה שלאחר הצמח צדק.

16 יש להדגיש שעניין זה 'שכולם יהיו שווה בשווה' אינו מתאים לדעת הענפים האחרים שגרסו שהייתה עדיפות למהרי"ל, ומכל מקום אינו תומך גם בגישת לובביץ' שהעדיפות ניתנה למהר"ש.

17 מוזר שבספר הצאצאים, החל הרב שמואל הלפרין את מנין הדורות בבניו של בעל התניא, וקרא להם דור ראשון, וכדי שלא לקלקל את הספירה של 'הדור השביעי', קבע את אביו של הרבי האחרון ר' לוי יצחק, רבה של יקטרינוסלב כ'דור שישי', אע"פ שלכל הדעות לא נהג באדמו"רות, ואין מי שהחשיבו בשלשלת אדמו"רי חב"ד.

החיוכים והפולמוס על ההנהגה לאחר הסתלקות אדמו"ר בעל הצמח צדק הושכחו, אלא שאף קיומם של שאר הבנים והענפים האחרים, שאינם לובביץ', נמחק מן התודעה ומן המסורת הושלתית, פרט לאי אילו איזכורים פה ושם. להעלים לגמרי אי אפשר היה, שכן כאמור ההיסטוריון המובהק של חב"ד, רבי חיים מאיר הילמן, כתב בספרו המפורסם 'בית רב' בהערצה רבה על הושלות האחרות. דומני שהוא היה היחיד שתיעד והשאיר לנו את זיכרון הדורות והענפים הללו.

ה'צעטאלאך'

בדורנו עלה הנושא לדיון, והתפרסמו בעניין כמה וכמה דברים. ראש לכל פורסמו שוב ה'צעטאלאך' (פתקאות) שכתבתם יוחסה לבעל הצמח צדק, והם נמצאים כיום בהעתקים רבים בכתבי יד שממקורות לובביץ' (גם בפנקסו של סבי הגרש"ז, 'המשפיע', היה העתק מהם). אחד מאלו הוא כתב יד שמצא איליה לוריא בספריית פטרבורג והדפיסו בספרו¹⁸, כמה קטעים פורסמו בהשמטות ביומן של האדמו"ר השישי, הרי"צ, על תקופת המחלוקת (ראה להלן), וכמה במאמרים של הרב ד"ר עמרם בלוי על אדמו"ר הושלות האחרות, כתביהם וקונטרסיהם (בעיקר בחוברות 'היכל הבעש"ט'), שזכו למחאות מצד 'קנאים' לכבוד לובביץ' על עצם ההתייחסות לנושא¹⁹. לעניין זה שייך גם הפולמוס העז והחרף בין כולל חב"ד בירושלים שהיה בשליטת אנשי קאפוסט ובוברויסק, ובין כולל חב"ד בחברון שהיה בשליטת לובביץ'. גם כל הקשור בפרשה עגומה זו, שבמסגרתה נכתבו והופצו קונטרסים מיוחדים ע"י האדמו"ר"ם הרש"ב, האדמו"ר החמישי בלובביץ', ורבי שלום נח האדמו"ר מענף קאפוסט מבוברויסק, הועלם והושק, וכמעט עבר מן העולם²⁰.

18 'עדה ומדינה', ולא העריכו כראוי ככתב יד המייצג רק את צד לובביץ'. וכבר העירו גדולי ההיסטוריונים שאין לך דבר מטעה יותר ממסמכים, רוצה לומר שאם אין הרקע ותולדות המסמך ידועים, ואין שוקלים את קורות היווצרותו, אין ביטחון שהמסמך אינו מטעה, והדוגמאות לכך מרובות עד מאוד.

19 וראה גם הנרשם ברשימות 'המלך במסיבו', דיון בין האדמו"ר הרמ"מ עם גיסו הר"ש גור אריה האם מותר להם לעיין וללמוד בספרי האדמו"ר הרש"ז מקאפוסט בעל ה'מגן אבות'. דוגמה נוספת: בעיתון 'המבשר', בעריכת חסיד חב"ד מובהק, פורסם מאמר גיניאולוגי על משפחת הרב בעל התניא, ובטבלת עץ היוחסין הובלטו כמובן אדמו"רי לובביץ' בתואר אדמו"ר ובמסגרת, אבל האדמו"רים שבענפים האחרים מופיעים רק בתואר הרה"ק = הרב הקדוש (אגב כינוי זה ניתן כיום גם למשה בן האדמו"ר הזקן בעל התניא, גם בספר הצאצאים וגם בלוח היוחסין הזה, אע"פ ש'הנעשה עמו ידוע והיה לרבותינו הרבה עגמת נפש מזה', כלשון בעל בית רבי, וראה ספרו של דוד אסף 'נאחו בסבך').

20 בידי האספן והביבליוגרף החב"די ר' יהושע צירקינד ע"ה היה אוסף מושלם של קונטרסים, כרוזים

לסיכום הדברים נביא מדברי הרבי האחרון, כפי שסופרו ע"י הרב נתן קמינצקי בספרו 'התהוותו של גדול' (Making of a Godol) באנגלית:

ר' שמעון דויטש²¹ סיפר לי (נובמבר 26, 1997) ששאל את הרבי מליובאוויטש, רבי מנחם מנדל שניאורסון, אם כשהוא יכתוב את פרשת המאסר והשחרור של חמיו רבי יוסף יצחק שניאורסון יזכיר או ישמיט את העובדה שהמזכיר של הרבי צ"צ, ה"ה ר' חיים ליברמן, נאסר ונשתחרר עמו²². הרבי מליובאוויטש הגיב: "היסטוריה חייבת להיות רשומה אמת לאמיתה". והוסיף: "זה כולל לא לצחצח שום מילה" ('ניט צופוצען קיין ווארט').

סוף ימי הצמח צדק

בשנה האחרונה לחיי האדמו"ר הצ"צ, ובעיקר בחורף תרכ"ו, הייתה בריאותו רופפת מאוד. לרגל מצבו הבריאותי הקשה לא נהג בסדרי ההנהגה, אמירת דברי חסידות וקבלת אנשים, ובניו התחילו לנהוג בסדרי הנהגה משלהם. לכל אחד הייתה קבוצת חסידים נאמנים שבאו אליו, והוא היה אומר לה דברי חסידות ברבים, כפי שכבר צוין. צעיר הבנים, המהר"ש מלובביץ', היה היחיד שלא נהג כך, וזה פשר דברי האדמו"ר האחרון שהוזכרו לעיל שבחיי אביו לא חשבו עליו שהוא ישא בכהונת

ומכתבים נדירים ביותר ויחידים בעולם, שקשורים לפרשה זו, והוא סיפר לי עליהם אך נמנע מלהראותם. כשהלך ר' יהושע לעולמו נתברר לי מבני המשפחה שציווה לשרוף את כל הכתבים הללו, ולדבריהם קיימו את צוואתו. אולי חבל על דאבדין ואולי לא, עכ"פ למחקר ההיסטורי בוודאי שזו אבידה שאין לה תמורה. בסוף הרצאתי בנושא זה בכנס במרכז שז"ר לכבוד מאתיים שנה לאדמו"ר הזקן בעל התניא והשו"ע, ניגש אלי אברך שהציג עצמו כאחיין של ר' יהושע צירקינד, ולדבריו ר' יהושע עצמו שרף הכל, והכל ממש, לא רק הנוגע לסכסוך הכוללים.

21 הרב שאול שמעון דויטש, הנקרא 'האדמו"ר מליאזני', מחברו של הספר "Larger than life: The life and times of the Lubavitcher Rebbe". הרב דויטש הציע דוגמה מרשימה איך הרבי בעצמו בעניין אחר הלך בדרך זו של ההיצמדות לאמת: הוא מימן את הוצאתו לאור של ספר זיכרון לעיר יקאטרניוסלב-דניפרופטרובסק, עיר רבנותו של אביו, על אף שהספר חשף מאחי הרבי "הצעיר שבהם, העילוי, ישראל אריה לייב, נתפס להשכלה, מרקסיות, וטרוצקיזם, אח"כ היגר לפלשתינה כשהיה רחוק מתורה וחב"ד", והאח האחר, דובער, היה מאושפז בבית מחסה ל... וכרוק נפטר בדיכאונו בקזחסטן" [אגב, מורם הפרטי ללימודי חול של בני רל"י היה ישראל בר יהודה (לימים ממנהיגי מפ"ם ושר הפנים), ראה צבי הרכבי, 'שלושה רבנים', ספר יקאטרניוסלב-דנפרופטרובסק, ירושלים-תל-אביב, תשל"ג].

22 ר' חיים ליברמן כידוע התנגד לעלייתו של רבי מנחם מנדל על כס לובביץ', ולא הכיר בו כ'רבי' אחר שקיבל על עצמו משרה זו, אע"פ שהמשיך בתפקידו כספרן של ספרייתו הפרטית של האדמו"ר הרבי צ"צ, והמשיך להתגורר בבניין ברחוב איסטון פרקוויי 770. ויש להוסיף כי מאוחר יותר העיד במשפט הספרים נגד הרבי האחרון, ואז נאלץ לעזוב את דירתו.

ההנהגה. המהר"ש ורעייתו התגוררו יחד בזמן מסוים עם האבא הצ"צ בבית אחד (אם כי המהר"ש גם בנה לעצמו בית משלו בחצר אביו). על רקע מצב בריאותו הרעוע מאוד, כפי שאנו יודעים עתה, של בעל הצ"צ בשנה או במחצית השנה האחרונה לחייו, והתגוררותם יחד, הועלו טענות בדבר אמינותן של פתקאות ומכתבים שנפוצו באותו פרק זמן, שלכאורה נכתבו בזמן שהאדמו"ר בעל הצ"צ כבר התקשה בפעילותו העצמאית. מצד אחר, רשימת מאמרי החסידות של האדמו"ר הצ"צ²³ מעידה לכאורה שאמר מאמרי חסידות בציבור גם בחודשי חייו האחרונים בשנת תרכ"ו, וצ"ע.

התעודות הישנות והחדשות

כאן אני מפרסם מסמכים חדשים שהגיעו אליי, שמקורם בר' חיים ליברמן, מזכירו של האדמו"ר הרי"צ, שמצאם בכתבי חסידות של חסידי קאפוסט. עצם קיומם נשמר בסוד, ולא היה מוכר וידוע עד כה. מעניין מאוד שגם דעת ר"ח ליברמן עצמו הייתה נגד פרסומם, אך כחוקר-היסטוריון לא יכול היה להסכים שיאבדו מהזיכרון ההיסטורי, ועל כן שלח העתק שלהם למשמרת לידי הגרש"י זווין עליו סמך, שהיה מתלמידי האדמו"ר מהרש"נ מבוברויסק, והציע שדבר קיומם יהיה ידוע רק למעטים. כמובן שבשום אופן אין לראות בעובדה זו החלשה של מהימנותם - ההצנעה הייתה דרושה מסיבת אותה השתקה מכוונת שהוזכרה לעיל, והרי גם הר"ח ליברמן על אף הכל חשש לכבוד לובביץ'. גם העובדה שהם נשמרו ונמצאו ברשות הענפים החב"דיים שאינם לובביץ', ובתוך כתבי דברי חסידות של אדמו"ר קאפוסט, אינה עילה למעט במהימנותם.

23 מתוך ספר 'רשימת מאמרי דא"ח' של אדמו"ר הצ"צ: ויטע אשל בבאר שבע נמצא בכ"י 136 רסא, א בכותרת: בס"ד לפרשת וירא שנת כתר"ו. נדפס באוה"ת בראשית עמ' תתשנט, ב. ואתה ברחמיך הרבים: נמצא בכ"י 805 ע"ש בכותרת: שבת חנוכה תרכ"ו. נדפס באוה"ת בראשית עמ' תתקסד, ב. וילך איש מבית לוי: נמצא בכ"י 1336 קצו, א בכותרת: בס"ד פרשת שמות שנת כתר"ו. נדפס באוה"ת שמות עמ' נו. הוא אהרן ומשה: נמצא בכ"י 794 קיג, ב בכותרת: פרשת וארא בס"ד כתר"ו, מאדמו"ר נבג"מ. נדפס באוה"ת שמות עמ' רכז. קדש לי כל בכור: נמצא בכ"י 1230 קמו, א בכותרת: תורת אדמו"ר מ"מ שליט"א פרשת בא שנת כתר"ו. נדפס באוה"ת שמות עמ' של. הנני ממטיר לכם: נמצא בכ"י 1230 קנו, א בכותרת: בס"ד תורת אדמו"ר מ"מ שליט"א פרשת בשלח שנת כתר"ו. 1336 רט, א בכותרת: פרשת בשלח שנת תרכ"ו. נדפס באוה"ת שמות עמ' תקפט. על כן על כל דברי האגרת: נמצא בכ"י 665 עז, א בכותרת: תורת אדמו"ר אשר שמענו בפורים שנת תרכ"ו. נדפס באוה"ת מג"א עמ' קצ. כי תשא: נמצא בכ"י 108 רכו, א בכותרת: פרשת תשא שנת תרכ"ד מאדמו"ר מ"מ נבג"מ ז"ע. נדפס באוה"ת שמות עמ' א'תתכג. החדש הזה לכם: נמצא בכ"י 790 קט, ב בכותרת: בעז"ה פרשת ויקרא שנת תרכ"ו לפ"ק מה שדרש אדמו"ר מנחם מענדיל קודם הסתלקותו ז"ע. 536 רמט, א בכותרת: נאמר בשבת ר"ח ניסן תרכ"ו. נדפס באוה"ת; שמות עמ' רסד [רעג].

והנה, לפני שנים מעטות הועלו סריקות של כתבי היד שבספריית לובביץ' בניו יורק לרשת הווירטואלית, ונתגלה שם ה'ביכעל' מכי"ק אדמו"רי קאפוסט שממנו העתיק הר"ח ליברמן את התעודות ה'גנוזות' שמתפרסמות כאן (ביכעל המכונה 'ואכבדה', מס' 2179, עמ' 219-215). צילומי חלק מהעמודים הללו מצורפים בסוף המאמר.

מכתב מהרי"ל מקאפוסט²⁴

רצ"ב נוסח מכתב שכתב מהרי"ל מקאפוסט לגיסו, אחי אשתו, רבי זלמן מקריסלוב: העתקה מן המכתב הנשלח מלובאוויטש ממרי"ל להרב הנ"ל מוהר"ז דקריסלאווע... וזאת הצעטיל המוספנת במכתב הנ"ל.

להודיע נאמנה על דבר הצעטלין שנשלחו מפה וקראו אותם בשם צוואת כאאדמו"ו נ"ע בג"מ (כבוד אבי אדוני מורי ורבי נוחו עדן בגניי מרומים (הצ"צ)), שאחרי ריבוי ההפצרות והשתדלות עד שפעלו אצלם להראות לי גוף הכתב שמשם מעתיקים כו' הנה בעיניי ראיתי שאין בהם תמונת אות אחת של כ"ק אאדמו"ר נ"ע, והוא שקר וזיוף מופלא, ועוד שארי הצעטלין מזויפים על דרך ההפלאה, כולם ראיתי בעיניי. ומצוה לעקר ולשרש אחריהם, כי די בזיון וחילול הש"ש קדושת כ"ק נ"ע, ה' יכפר בעדם. ואעפ"כ חפצי ורצוני היה לשלום, והסכמתי על כמה פרטים אשר קשה כח הסבל ברוחניות ובגשמיות כפשוטו. ועתה קשרו מהם אנשי המון ממחנינו להראות הצעטלין לכל האורחים הבאים, ועוד דברו שקרים שנלאיתי נשוא כו'. וגם העיקר שהודבר שהכתבים דא"ח (דברי אלוהים חיים) ערך נ' [50] ביחלעך יחולק ג"כ עפ"י גורל, והעתקות יתן לכולם לכאור"א מאחינו, ועתה משנים גם בזה. ע"כ להסכים גם ע"ז אין נכון כלל. ואליכם אישים החפצים ומקושרים לדא"ח הנני כותב שלא יעלה ח"ו שום מורא וחששא כו', ולא יגיע לכם שום חשש ברוחניות וגשמיות, כי אני יודע היטב כוונת אדמו"ר נבג"מ שנהפוך הוא, כפי שדיבר עמי פנים אל פנים פעמים הרבה חזק כו' בלי שום מחשבה ודעה אחרת אצלינו. וגם כמה וכמה צעטלין שלח אלי על זה ומהם שהם כעין כתב ידו האמיתי בפירוש כו'

24 התפרסם בתוך מאמר של ד"ר רעיה הרן ב'קתדרה' 55 תש"ן עמ' 56 'שבחי הרב - לשאלת אמינותן של איגרות החסידים מארץ-ישראל'. במהלך ויכוחה עם הרב יהושע מונדישין ז"ל העתיקה הרן את המכתב מתוך כרך דברי חסידות בכתב יד הנמצא בספריה הלאומית, כ"א 3547°. במאמרה כתבה: 'על שינויים שהוכנסו בכתב-יד חב"דים יש לנו עדות מפורשת. העדות על שינויים שהוכנסו בדברי צדיקים היא מימי הצמח צדק, או מימי בנו ר' יהודה ליב שהיה אדמו"ר בקאפוסט. אין אנו יודעים מתי בדיוק נעשו השינויים באיגרות הצדיקים מארץ הקודש, אך עצם העדות על אפשרות חסידים שינו מדברי הקודש ומן הכתבים של רבותיהם חשובה היא'. מכתב זה של המהרי"ל נדפס גם בספרו של עמרם בלוי, בני הצמח צדק, תשפ"א, עמ' 98.

אשר כולם מכירים שזהו כ"ק נ"ע בג"מ, ואעפ"כ ידוע לכל שבקרימינציק ובכל הדרך בחזירתי בכל העיירות שדברו עמי לקבל על עצמי השבתי לכולם שאיני רוצה בשינוי שם חדש כלל מכמו שהוא מקודם, רק אתנהג כמו שהיה בחיים חיותו לחזור דא"ח כו'. רק עתה שעשו ושלחו צוואות כוזבות אשר לא שערום האבות כו' ההכרח להודיע אמיתות העניין. ולכן אתם התחזקו בלימוד ענין דא"ח ובעבודה שבלב זו תפילה ובטחו בה' עדי עד כו', ובטחוני בהשי"ש [בה' ישתבח שמון] שימלא משאלותי ומשאלות כל אנ"ש שיחיו לטובה ברו"ג.

הצוואה במקורות לובביץ' וקאפוסט

במשך השנים פורסמו נוסחאות שונות של 'צוואות' של הצמח צדק, אבל כולם ממקורות הצד הלוּבבִיץ', כגון הנוסחאות שפרסמו ר' חיים ליברמן, ר' יהושע מונדשיין²⁵, איליה לוריא²⁶, צבי הר שפר²⁷, על פי תשובת אדמו"ר מהר"ש (אגרות קודש סי' מא), ועוד.

להלן מתפרסמות כמה מהתעודות שקבלתי מהרב ד"ר עמרם בלוי ע"ה, שקבלם מבני משפחת הגרש"י זווין. מקורן בהעתקות הר"ח ליברמן, שהעתיקם מכ"ק של אדמו"ר קאפוסט שנמצאו בגנזי ספריית לובביץ' כנ"ל. בהמשך המאמר יוצגו צילומי חלק מהתעודות מגוף כ"ק הנ"ל.

ראשית אצטט את מכתב רבי חיים ליברמן אל הגאון רבי שלמה יוסף זווין²⁸.

ב"ה, כ"ד מנ"א, תשכ"ו. ברוקלין, נ.י.

לכבוד הרה"ג שליט"א. אני מקוה שמכתבי זה ימצא את כת"ר שליט"א בשלום ובבריאות הנכונה.

מכיון שכת"ר שליט"א התעניין בעניין צוואת אדמו"ר הצ"צ ז"ע ובמה שאירע אחרי הסתלקותו, הריני שולח לו בזה העתקה ממה שמצאתי באריכוני²⁹ מה שהעתקתי פעם מביכל מאמרי דא"ח של קאפוסט, עד עכשיו לא הראיתם כאן לשום איש. לענ"ד דברים אלו אין הפרסום יפה להם, ומוטב שיישאר

25 כפר חב"ד, גיליון 1041.

26 בספרו 'עדה ומדינה'.

27 העבר, ב, תשי"ז, עמ' 87 בהערה.

28 הגאון רש"י זווין, רב בקלימאון ובנובוזיבקוב, עורך האנציקלופדיה התלמודית ומתווה דרכה, היה תלמיד כ"ק אדמו"ר ר' שמריה נח שניאורסון נבג"מ מבבוריסק.

29 צ"ל: בארכיוני. מכתב זה מלווה את התעודות דלהלן: הצוואה בנוסח חסידי קאפוסט, ופירוט של טענות הרבנים 'שישבו בעת פתיחת הצוואה' (בחמישה עשר סעיפים).

בגניזה, אבל לא הייתי חפץ שיאבדו, ואם יפלו בידי אני ש משלנו אני חושש שידונו אותם לשריפה. ומאד אני רוצה למצוא איזה מקום שיהיו שמורים שם, ושיהיה גישה אליהם ליחידי סגולה. אפשר אמנם שישנן עוד העתקות בין חסידי קאפוסט או באברויסק, ואזי, כמובן, אין חשיבות להעתקות אלו שלי. בכל הדרת הכבוד, הדו"ש מכבדו ומברכו, חיים ליברמן³⁰

המסמך הראשון עוסק בבית דין של רבני קאפוסט: כדי לברר את אמיתות הצעטלאך התכנסו שלושה רבנים חשובים מזקני חסידי הצמח צדק, הלא הם ר' מנחם טוביה פיראטין³¹, ר' מרדכי ב"ר צבי הירש מדיסנא, ור' משה ישראל מדרסא בנו של ר' מרדכי מו"צ דליעפלי. רבנים אלו ישבו על המדוכה, ופרסמו אגרת לאנ"ש בה העלו ט"ו שאלות למחזיקי הצעטלאך המערערות על אמינותן³².

העתק מכתב מהרבנים אשר ישבו בעת פתיחה הצוואה, לכל העיירות.

לאנ"ש ש"י. הננו להודיעם נאמנה על דבר השובר נוסח צוואת כ"ק אדמו"ר נ"ע שנשלח לכל המקומות³³: נתוודע הדבר בבירור גמור שאין זה מכ"ק אדמו"ר, לכל המכירים כ"ק אדמו"ר נ"ע כולם אמרו שאין בו אפילו תיבה אחת שיהיה דומה לכ"ק נ"ע בשום אופן וזמן, וכאשר מבואר שהיה מושלש תח"י שלישי אנו תולין המכשול בהשליש...

30 כאן נוספה פסקה מאת ר"ח ליברמן בעניין אחר, וז"ל: 'הנוסח של הנצי"ב נגד אדמו"ר הזקן בשאלת הבכור, הוא כך: "ומ"ש הגאון והראיות קצרה היריעה מהכיל - אינו אלא לאיים, אבל אינו אמת ואין לחוש לזה כלל". נראה שטופס זה שלי [=של שו"ת משיב דבר] הוא יקר המציאות מאוד, ואני שומר עליו ביחוד. מן הסתם במשפחת ברלין נשארו הטופסים עם כתובת זו, אבל בעולם בדקתי במה וכמה טופסים ולא מצאתי אף אחד חוץ משלי [=שבו נמצא הנוסח הזה]. הכוונה לשו"ת משיב דבר ח"א (ורשה תרנ"ד) יו"ד סי' סא. מעניין לציין שבאחד הטופסים שהועלה למאגר אוצר החכמה מופיע משפט זה, אבל בטופס שהועלה למאגר היברובוקס (נ"י תש"י / ירושלים תשכ"ח) הוא חסר, וכן הושמט שם השואל שאליו נשלחה תשובה זו והתאריך: 'ג' ניסן תרמ"ג וואלאזין, כבוד הרב מישל שמואל נ"י רב דק' זופראן יע"א', והוא ר' משה מישל שמואל שפירא (תרט"ו-תרצ"ג).

31 תולדותיו ומאמר חסידות שלו פורסמו בפרדס חב"ד גליון 4 עמ' 97 ואילך.

32 ראוי לציין, כי הרב בלוי ביקש לפרסם תעודות אלו בהיכל הבעש"ט בתוך מאמריו על בני הצ"צ והמערכת סירבה לפרסמם, והם לא נכללו גם בספרו הנ"ל על בני הצ"צ (ורק נרמו עליהם בעמ' 98. ואולי יד עורכי הספר בדבר).

33 'השובר' שנידון כאן הוא הצוואה נוסח לוריא דלעיל.

מנחם טוביה³⁴, מרדכי בר' צבי הירש מ"ץ³⁵, ונאום משה דובער³⁶.

מכאן ט"ו קושיות אשר הקשו הרבנים הנ"ל על השובר.

קושיא א). למה לא קרע הצעטיל שנכתב בו יתרון על כ"ק שיחי'.

קושיא ב). למה לא הניח זה (היינו השובר) בתוך כל הצעטליך והיה קול ושוברו יחד.

קושיא ג) איך אפ"ל שמשך נ"ז שנה לא הכיר את כ"ק שיחי'³⁷ לאמיתו, ובשעה קלה הכירו, ואיזה ערמה ותחבולה ראה בו, והלא בכל פעם שהיה דורש ממנו איזה עניין בקשה והבטחה היה מבקשו ששייב לו דברים אמתיים ולא רק לשכך רוחו ולהשקיט רעיוניו נידון זה, א"כ נראה שלא היה משתדל עמו בתחבולות, וכפי שנראה מכל תשובותיו על הצעטליך בצידם, ולמה מעלימים אותם. ומה שאומרים שבהתוודע לו מהרי"ח ש', נתפעל מזה, ומזה הבין תחבולותיו, הרבה תשובות בדבר, א' שיש עדים נאמנים שידע זה רק חודש ומחצה קודם הסתלקותו ולא יותר. ב' אין זה כדאי ומספיק לדחות ולבטל מה שסמך א"ע עליו והחזיק אותו לאיש נאמן זה זמן כביר, וכי גם הרי"ח היה חשוב בעיניו באמת וביקש אותו ע"ד הר"ש ש'.

קושיא ד). איך אפ"ל שזהו כ"ק נ"ע, והרי א"א כלל לאדם לאסור... ד"ת שלו על זולתו,

ומכש"כ של אחרים, ולא יטעה בזה אפילו איש פשוט כ"ש אור אדמו"ר נ"ע,

34 ראה עליו בספר בית רבי, ואצל ר"ע בלוי, היכל הבעש"ט טז: הרה"ג הרה"ח ר' מנחם טוביה נ"ע מפיראטין, חתנו של הרה"ח ר' שלמה פריידעס משקלוב. היה פה מפיך מרגליות בדא"ח ונמצא ממנו כתבים הרבה בדא"ח שחידש בעצמו באריכות גדולה. הרה"ח ר' הלל פאריטשער מביאו כמה פעמים בדרושו. היה מקושר מאוד לרבנו הצ"צ וראש הישיבה של הצ"צ בפיראטין. היה רב ברציצע בסוף ימיו, ושם ירעדו לשמו ולזכרו. אחר הסתלקות הצ"צ התקשר לבנו המהרי"ל, ואף היה בין החותמים הראשונים בכתב ההתקשרות למהרי"ל. אחרי הסתלקות המהרי"ל נסע כמה פעמים אל בנו הרש"ז נ"ע מקאפוסט. אח"כ נחלה מאוד, ונסע לקיבו להתרפאות ונפטר שם, ושם מנוחתו כבוד.

35 נראה שהוא הרשום בספר בית רבי כ ע"א: הרה"ג החסיד המפורסם ר' מרדכי זלה"ה, שהיה רב בקאמין פלך ויטעבסק ואח"כ בדיסנא פלך ווילנא. היה גדול בנגלה ובד"ח והיה מקושר מאוד לרבינו, ורבינו ג"כ היה מחבבו, ואחר פטירת רבינו היה מקושר לבנו אדמו"ר הררי"ל נ"ע, ואח"כ לאחיו אדמו"ר הרחש"ו נ"ע, ומ"כ בדיסנא. תנצב"ה.

36 ראה עליו בספר בית רבי: הרה"ג החסיד המפורסם ר' משה דובער זלה"ה מווילז'ה היה עליו מימי חורפו, והיה חסיד גדול מאנשי השם, ומקושר מאוד לרבינו. הרה"ק ר' הלל מפאריטש היה מחבבו והיה מפליג בשבחיו. אחר פטירת רבינו היה מקושר לבנו אדמו"ר הר"ר יהודא לייב נ"ע, ואחר כך לבנו אדמו"ר הר"ר שלמה זלמן מקאפוסט נ"ע. בסוף ימיו היה רב בלאחויץ הסמוכה להאדיץ, ושם מנוחתו כבוד. תנצב"ה.

37 הכוונה לבנו המהרי"ל.

קושיא ה). איך שתקו ולא הזכירו מזה תומ"י שיש זכר וצוואה אחרת, ולא הזכירו בהכתב שלהם שעשו שיהיו כולם שוים כפי הצעטיל שיש מכ"ק אדמו"ר נ"ע.

קושיא ו). הלא גלוי ומפורסם לכל כתבי"י אדמו"ר נ"ע מן עת כתיבת הצוואה משונה לגמרי מכת"י, וגם הכת"י שאומרים שנכתב קודם הסתלקותו גם זה דבר שאין מתקבל שיכתוב.

קושיא ז). גם איך אפשר שיכתוב לכללות אנ"ש שעניין יתרון הרבנות תלוי בשביל פרנסת הר"ש שיחי³⁸ כמבואר בשובר. ומ"ש בהצעטליך שההנהגה עליו הוא מפני שהבטיח לעשות טובות להר"ש שי, עכשיו אינו מקיים ג"כ יהיו שוה כו', זהו דבר שא"א לשמוע כלל שיכתוב כולו כזה. גם מה ראה השינוי כו' שמבואר בפירוש יתרון ההנהגה עליו כו', גם למה היה להם לאסוף אסיפות בכ"י ולהיות לא במנוחה ולעשות כתב שיהיו כולם שווים, אחרי שידע שיש לו צעטיל וצוואה כזה מכ"ק אדמו"ר נ"ע, וכל הקפידא שלו על רי"ח היה בשביל ר"ז³⁹, ואח"כ הודה על דבריו והוכיח את ר"ז, שהרי דברי רי"ח נאמנים.

קושיא ח). הלא יש ג"כ מכתב מהר"ש שיחי' אל כ"ק אדמו"ר מהרי"ל שיחי' מן י"ד ניסן, ומבואר בו איך שכ"ק אדמו"ר נ"ע מסכים על נסיעתו שישע עד ר"ח תמוז, וכותב על אחיו ר"ז שהוא בעל תחבולה, והכל באהבה, ואיך אומר ר"ש כעת שהתעוררות השובר היה מהנסיעה.

קושיא ט). הר"ש מראה צעטלעך מאדמו"ר נ"ע שנכתבו שעה לפני הסתלקותו כמבואר בנוסח הצעטלעך, וזה באמת חוכא ואטלולא, כידוע לאנשים שהיו פנימה אשר לא זהו מתוך ידו ולא עסק בשום כתיבת דברים כאלו, ואנ"ש יוכלו לשאול מהם.

קושיא י). איך אפשר להאמין שכתב דברים כאלו על אדמו"ר הרי"ל שיחי', וידוע שלא היה עליו שום קפידא ורוגז מעולם מאדמו"ר נ"ע, ואדרבה היה עמו ברצון תמיד, וכל עניין שהיה צריך איזה ישוב הדעת לא היה סומך על שום אחד מהאחים כ"א עליו, כידוע זה מכל האנשים המקורבים.

קושיא יא). זמן השובר שהוא בי"ד שבט ידוע לכמה וכמה אנשים אשר מכ"ק אדמו"ר נ"ע היה קפידא על כל האחים (זולת כ"ק הרי"ל שי' שלא היה אז בביתו), והם התנהגו עמו בדברים אשר אין להעלות על הכתב, ויותר הר"ש שלא הלך אצלו כלל משך ג' שבועות מחמת הרוגז שהיה לו עליו, ואיך יכתוב באותו זמן שובר כרצונם נגד כ"ק אדמו"ר הנ"ל שיחי'.

38 אדמו"ר המהר"ש.

39 הוא אדמו"ר הרש"ז מקאפוסט בעל 'מגן אבות'.

קושיא יב). כיון שאין נמצא מאיתו צוואה בפירוש ההנהגה לאדמו"ר הרי"ל שיחי', על מה יחול השובר, וא"כ ע"כ לנו לומר שהיה איזה צוואה בפירוש כמו שהודו הם בעצמם בהשובר שלהם, וא"כ הודאתם ע"ז היא הודאת בע"ד (ואף אם השובר אינו כ"ק, עכ"פ הודאתם היא, ועל השובר אין לסמוך כלל כיון שאין ניכר שהוא כ"ק).

קושיא יג). נמצא מכתב כ"ק שנכתב באותו זמן שנכתב השובר, ושם נראה לעין כל שהוא כ"ק בכל אות ואות, ומה זה שנשתנה כן בהשובר שלהם שאין להכיר אפילו אות אחת שהיא כ"ק כאשר אמרו זה כל הרבנים שהראו השובר לפניהם.

קושיא יד). כיון שנמצא בהצוואה שהייתה חתומה אצל המ"ץ צעטיל, מבואר בו שהצעטלעך המונח בהאלמער לא יקרא אותם כ"א כ"ק אדמו"ר הרי"ל שי', והם פתחו האלמער ולקחו כל הצעטלעך משם ואינם מראים אותם, היאך נסמוך על השובר שמוציאים מתח"י, ואולי היה שם בהצעטליך איזה שובר גם על השובר שלהם.

קושיא טו). איך אפשר להאמין שאדמו"ר נ"ע ישבע באלקים חיים, שזהו איסור כידוע ליודעי הסוד. הקושיא הט"ו אינה אות באות רק ע"פ השמועה.

הקמת בית דין

במאמרו של הרב עמרם בלוי מובאת גרסת לובביץ', על פי דברי האדמו"ר הרי"צ, בעניין בית הדין, אבל אין לזה סימוכין ממקורות אחרים. וכך הובא שם⁴⁰:

כנראה כדי להשקיט את המחלוקת נמנו וגמרו רבני זקני אנ"ש להקים בית דין שידון במצב שנוצר. וכה כותב כ"ק אדמו"ר ז"ע: "הבית דין שהיה אוף פארהערין ע"ד הצוואה, היו ר' יוסף תומרקין, ר' פרץ חן מצ'רניגוב, ובעל המחבר ספר תורת חסד". אדמו"ר ז"ע מוסיף שהבי"ד פסקו לטובת המהר"ש.

רמוז נוסף על בית דין זה אנו רואים בדברי כ"ק אדמו"ר הרי"צ נ"ע: "כשהתקיים דין תורה בין האחים אחרי הסתלקות אדמו"ר הצ"צ הראה אדמו"ר המהר"ש בקיאות גדולה גם בנגלה. שאלו אחיו המבוגר מהר"ן הא מנין לך בקיאות כזאת בנגלה, הרי אתה אברך צעיר? ענה לו אדמו"ר המהר"ש: אתה מבוגר ממני בשנותיך, ואילו אני מבוגר בשנותיו של אבא.

שני מכתבים אליי מאת הרב בלוי

אלול תשע"ב. לכבוד הרב הבלין שלום רב.

בקשר לבני הצמח צדק, כשעסקתי בזה היה לנגד עיני חומר רב, ביניהם הצוואה האמיתית של הצמח צדק, וכמובן הצוואה המזויפת שהפיץ המהר"ש שהמהר"ל

40 ר"ע בלוי, היכל הבעש"ט חוברת טו.

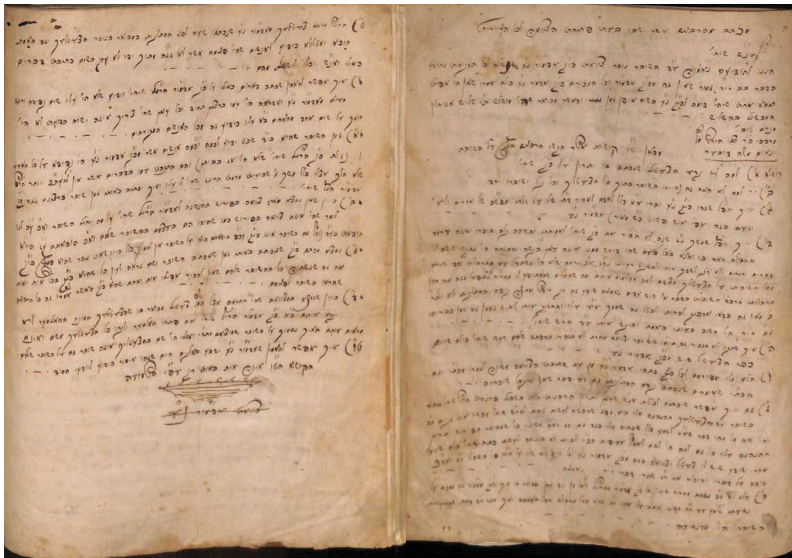
קורא להם צעטליך ומתייחס אליהם במכתבו הידוע [שפורסם בקתדרה, מתוך כת"י שבמכון לתצלומי כת"י באוניברסיטה], כמו כן ישנה אגרת לאנ"ש חתומה ע"י ר' מנחם טוביה ור' מרדכי בר' צבי הירש ור' משה דובער [לוריא] שהצוואה שנשלחה ע"י המהר"ש לעיירות היא מזויפת, ושואלים ט"ו שאלות קשות שאסור לפרסמם מפני כבודם של המהר"ש ויתר האחים, ובהמשך מפריכים את כל הצעטלך. חלק מהצעטליך בשם "צוואת הצמח צדק" פורסם בספרו של איליה לוריא "עדה ומדינה" [בסוף הספר], ויותר מאשר הוא פרסם יש גם במכון לתצלומי כת"י שכרגע אינני זוכר את מספרו. כרגע אינני זוכר גם היכן גזתית את החומר הזה אשר כולו אוטנטי, ומקורו אצל חיים ליברמן ששלחו להרב זוין למען יהיה לו למשמרת, כי הוא ירא פן הדור החדש ישמיד את העדות האחרונה ויפצו את הגרסה שלהם [ומגנוזי הרב זוין קיבלתם]. הבעיה שלי הייתה ש"היכל הבעש"ט" לא רצה לפרסם את המאמר שלי שבו הצגתי את שתי הגירסאות זה מול זה, זו של המהר"ל וזו של המהר"ש, בצורה אובייקטיבית. לכן הנחתי את זה בצד. אולם בעז"ה אני מתכוון להוציא את תולדות בני הצמח צדק במהדורת דפוס עם חידושים נוספים שמצאתי, ואז אנסה לשבץ את החומר הזה באופן המתקבל. אני רק מקווה שבינתיים אתה תקדים ותוציא את החלק השני של ה"משפיע" כפי שהבטחת. בהוקרה, עמרם בלוי.

ומכתב נוסף:

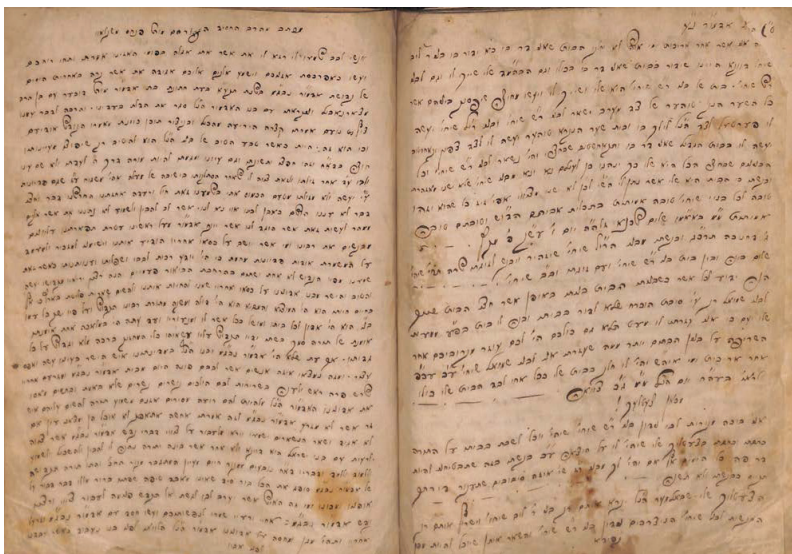
לכבוד הרב הבלין.

מתוך דבריך למדתי שבימים עברו עסקת בדור הרביעי, ואף הרצית על הנושא, אחכה בסבלנות להרצאתך הבאה, ואני מצדי אשתדל לחפש במרץ בבית גנזי את שארית החומר שהיו לי, כדי שאתה תציל את כבודו של המהר"ל ובנו הרש"ז שהושמצו ע"י צעטליך מזויפים. גם ידידי ר' דוד קמינצקי בקשני כמה פעמים את החומר, ואף חיפשתים אך לא מצאתי, כעת אולי בזכותך אמצאם. דרך אגב, זכורני כאשר איליה לוריא כתב את התיזה שלו לקראת מ"א אצל אטקס, והגיע למסקנה שצוואת הצ"צ המופצת ע"י המהר"ש אמיתית היא, פניתי אליו ואמרת לו שיש בידי את הצוואה האמיתית וכי כל הצעטלך מזויפים, אך הוא סרב להתייחס בטענה שכבר מאוחר, ואני מתפלא על אטקס איך הוא לא הבחין בזיוף ואישר את הגרסה הזאת שחוזרת גם בכתבת הדוקטורט שלו. מעניין גם שבדוקטורט שלו הוא מסתמך בפרטים רבים על אדמו"ר הרי"ץ, כפי שרחל אליאור הסתמכה עליו בוויכוח מינסק. זה רק מראה לך כמה סובייקטיבי חקר החסידות ע"י אנשי האקדמיה בימינו. בהוקרה, עמרם בלוי.

צילומים מתוך כ"ק של אדמו"רי קאפוסט

מכתב הרבנים שישוב בעת פתיחת הצוואה ו ביכעל מס' 2179 בספריית לובביץ' עמודים 216-215

צוואת ה'צ"ץ ומכתב של הרב פנחס משקלוב ביכעל מס' 2179 בספריית לובביץ' עמוד 217